

УДК 364.442.6

М. М. Фаріон, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії Тернопільського національного економічного університету

M.M. Farion, Candidate of Economic Sciences, Docent, Associate Professor at the Department of Economical Theory, Ternopil National Economic University

Особливості системи соціального захисту населення в Україні

The features of social protection system of population in Ukraine

Анотація.

В статті розглянуто особливості формування системи соціального захисту населення країни в теоретичному та практичному ракурсі в порівнянні з європейським досвідом, при цьому визначено тенденції і проблеми соціальної захищеності населення за умов трансформації соціально-економічних відносин в Україні. Проведено системну оцінку результативності діяльності інститутів соціального захисту в Україні, основних принципів і функцій системи соціального захисту виокремлюючи соціальні рівні, форми та інститути.

Проаналізовано рівень захищеності окремих прошарків населення включаючи пенсіонерів, інвалідів, безробітних, громадян з низькими рівнями доходів, інвалідів та тимчасово переміщених осіб. Ідентифіковано основні напрями модернізації вітчизняних інститутів надання соціальної допомоги населенню. Обґрунтовано можливі заходи удосконалення діючої системи соціального захисту окремих категорій населення України.

Summary.

In article are viewed the features of formation the social protection of the population in the theoretical and practical perspective in comparison with European experience, herewith is identified tendencies and problems of social security the population in conditions of transformation of social and economic relations in Ukraine. It was conducted the systematic evaluation of the impact of social security

institutions in Ukraine, the basic principles and functions of the social security system isolating social levels, forms and institutions.

It was analyzed the level of protection the certain segments of the population including seniors, the disabled, the unemployed, individuals with low income, disabled and displaced persons. Also it was identified the main directions of modernization the national institutions that are providing social care. In the article was grounded the possible measures for improving the current system of social protection of certain population categories in Ukraine.

Ключові слова: соціальна політика, захист населення, соціальні інститути, послуги, соціальна сфера.

Keywords: social policy, protection, social institutions, services, social sphere.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Система надання соціальних послуг населенню є доволі ускладненою підсистемою цілісної системи органів державного управління, де центральним органом є Міністерство соціальної політики України, яке повинно забезпечувати формування та реалізацію державної політики у сфері соціальної захисту громадян країни. Соціальна політика виступає одним із основних факторів регулювання забезпечення соціального рівня добробуту населення країн які розвиваються. Структурні підрозділи МСПУ на місцевому рівні складають регіональне управління. Система соціального захисту населення України має розгалужену регіональну структуру соціальних закладів та установ, завдяки яким надаються соціальні послуги певним групам населення. Усі установи і заклади, які надають такі послуги мають складну ієрархічну будову, від регіональних закладів до мультидисциплінарних команд фахівців (представники як соціальних служб, так і працівники інших підприємств, організацій та установ, а також волонтери). Проте, цільове використання коштів вимагає більш злагодженого підходу до застосування технологій фінансового та організаційного менеджменту, оскільки в Україні соціальна

політика є більш зосереджена на цільове фінансування соціальних бюджетних статей ніж на адресну допомогу окремим категоріям населення.

Що стосується України, то за період становлення її державності система соціального захисту населення зазнала кардинальних змін від пострадянської системи “зрівнювання” до європейської системи “диференціації”. Проте, на думку багатьох науковців, в даній сфері відбулися суто теоретичні зміни, які пов’язані з методами залучення джерел фінансування та механізмом здійснення соціальних виплат. Перед Україною постали розширені зобов’язання щодо дотримання міжнародних соціальних стандартів, які вимагають диверсифікації каналів проведення соціальних виплат та делегування частини соціальних функцій центрального уряду домогосподарствам та корпоративному сектору. На даний час всі держави члени Ради Європи ратифікували Європейську соціальну хартію, Україна підписала Європейську соціальну хартію 7 травня 1996 р. і тільки Законом України від 14 вересня 2006 р. № 137V ратифікувала цей документ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цільова мотивація теорії соціального захисту населення та його необхідність описані ще в працях ранніх класиків економічної науки А. Вагнера, А. Маршала та Й. Шумпетера. Реалізація політики соціального захисту на сучасному етапі знайшли відображення в наукових працях Н. Болотіна, Н. Борецької, О. Грішнєвої, І. Каленюк, М. Кравченко, О. Мельник, Л. Шевченко та В. Якубенко. Віддаючи належне результатам наукових досліджень вітчизняних науковців, варто зазначити, що частка проблем теоретичного та методологічного характеру щодо утворення джерел фінансування статей соціальних виплат залишаються відкритими, а здобутки науковців у дослідженні даної сфери не є достатньо комплексними.

Мета та цілі наукового дослідження. Метою дослідження є розкриття форм, механізмів, джерел фінансування та рівнів системи соціального захисту населення, а також обґрунтування можливих стратегічних напрямів

реформування інститутів, обов'язки яких пов'язані із забезпеченням соціального добробуту населення.

Оскільки об'єктами та суб'єктами соціальної політики виступають з однієї сторони державні інститути, а з іншої – населення країни, то доцільно розглядати комплексну систему соціального захисту як державний інститут опіки найменш захищеного прошарку населення (рис. 1).

Відповідно до інституційної парадигми “соціальний захист населення – відносини між суспільством та соціально вразливими верствами соціуму з приводу отримання ними економічних благ (соціальні виплати, допомоги, компенсації, пільги, податкові знижки та кредити) для забезпечення існуючих у країні соціальних стандартів через діяльність відповідних інститутів (соціальні гарантії, соціальні стандарти, соціальні нормативи, державні та громадські організації, фонди і установи, а також корпорації і міжнародні інституції)” [1].

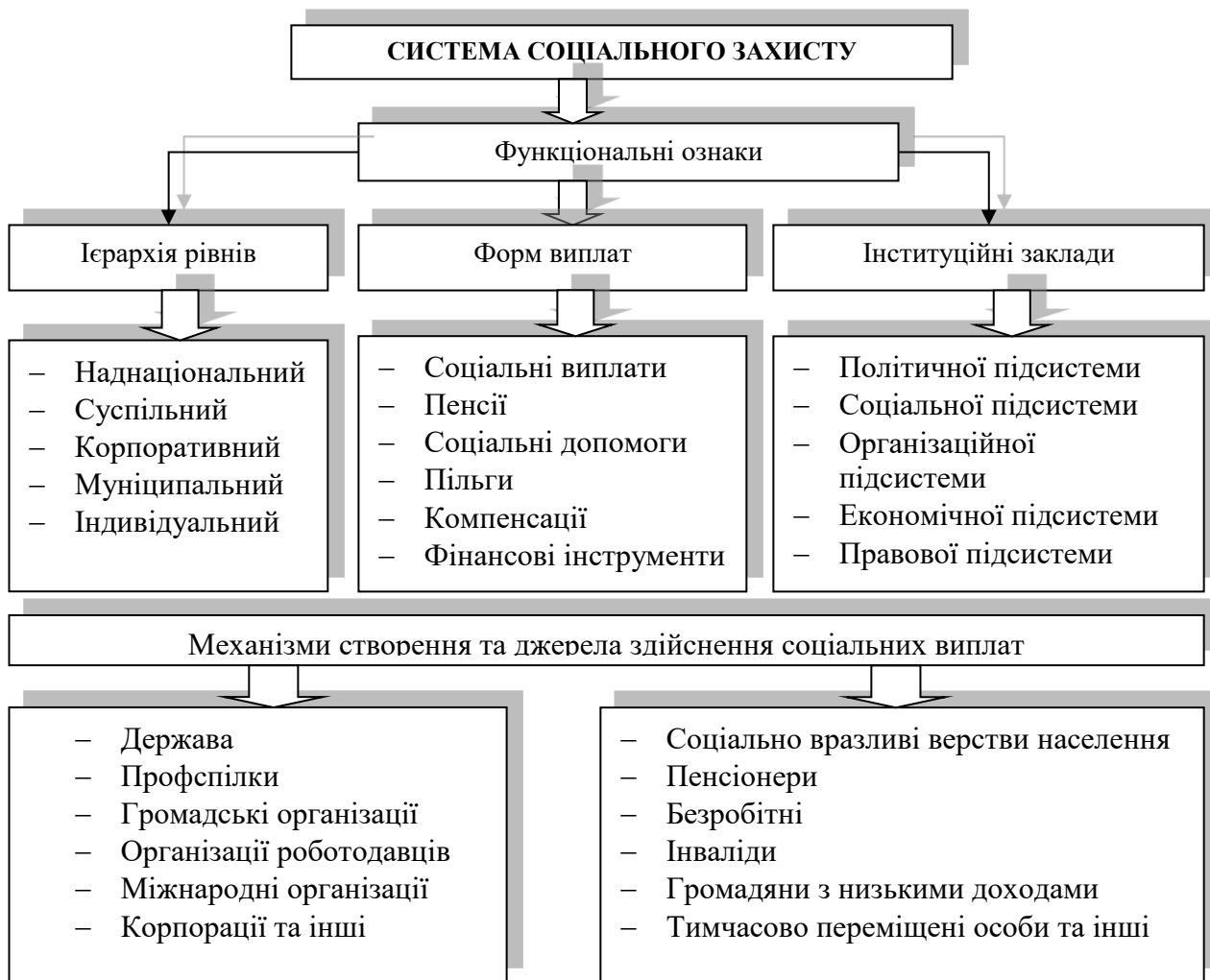

Рис. 1. Система соціального захисту населення [1]

Через складну ієрархію інститутів соціального захисту населення дуже важко прослідити за джерелами фінансування соціальних статей витрат як на державному, так і на місцевих (територіальних) рівнях. Згідно статистичних показників соціальна сфера в Україні є недофінансованою через відсутність належного бюджетного фінансування. В країнах Європи захищеними статтями видатків держбюджетів є видатки соціального характеру. Найбільш питому вагу в європейських бюджетах займають видатки на соціальні потреби. Уряду України необхідно встановити державні мінімальні стандарти, які повинні зафіксувати межу показників якості та обсягу надання соціальних послуг населенню нижче якої вони не повинні опускатися. Світовій практиці також непритаманні стратегії відміни або скорочення конкретних соціальних програм у випадку їхніх державних недофінансувань, що досить часто реалізуються в Україні. Оскільки соціальний сектор включає в себе політику щодо рівня зайнятості, безробіття, а також охорони здоров'я, освіти і науки, то соціальні програми повинні бути не тільки захищені урядом країни, але й переглядатися та збільшуватися за умов зростання бюджетних доходів [2].

Основними причинами недофінансування соціальної сфери являються не тільки нестача державних фінансів та дефіцити місцевих бюджетів, але й тому що не розробляються нові нетрадиційні для економіки країни – недержавні кошти, такі як створення соціальних фондів та залучення приватного бізнесу. Фінансове забезпечення соціальної сфери розглядається як комплексна підсистема фінансово-кредитного механізму, методу покриття витрат, методу фінансового впливу на соціально-економічні процеси та сукупність грошових фондів (рис. 2). Під фінансовим забезпеченням соціальної сфери розуміють цілісну систему організації фінансових відносин, які включають відповідні форми, методи та інструменти їх реалізації, в процесі мобілізації та розподілу фінансових ресурсів з метою створення умов для ефективного функціонування соціальної сфери в Україні на основі вирішення відповідних завдань, зумовлених соціальними функціями держави [4]. З рисунку 2 видно, що система фінансування соціальної сфери складається з бюджетних та

позабюджетних коштів. Позабюджетне фінансування здійснюється за рахунок самофінансування, мобілізація коштів з інших джерел фінансування та кредитування. В Україні найменш поширеною практикою є формування інших джерел для фінансування соціальної сфери, які включають спонсорські кошти, фінансування з державних цільових фондів, а також надходження від громадських та благодійних фондів.

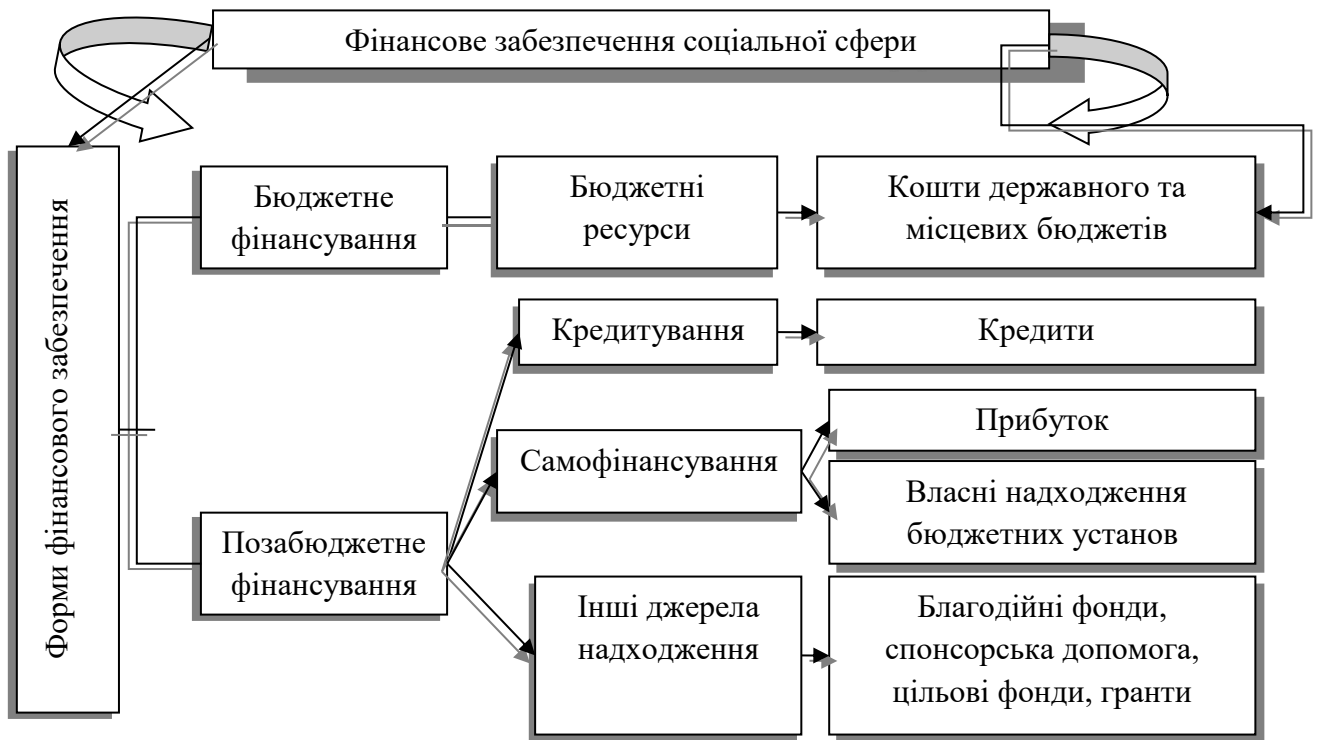

Рис. 2 Система фінансового забезпечення соціальної сфери [4]

Встановивши структуру та джерела фінансового забезпечення соціальної сфери, доцільно провести аналіз обсягів та динаміки фінансових ресурсів, котрі призначені для її фінансування. Наявну в Україні ситуацію з державним фінансуванням соціальної сфери наочно показано на рис. 3. та рис. 4.

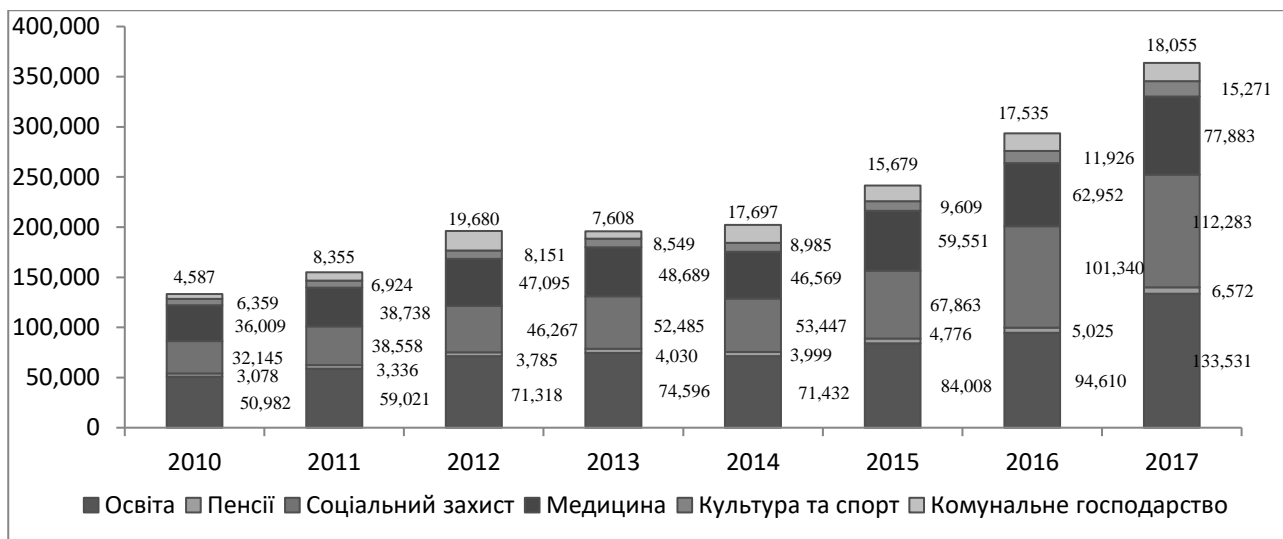

Рис. 3 Напрями бюджетного фінансування соціальної сфери протягом 2010-2017 рр. млн. грн. на місцевому рівні [6]

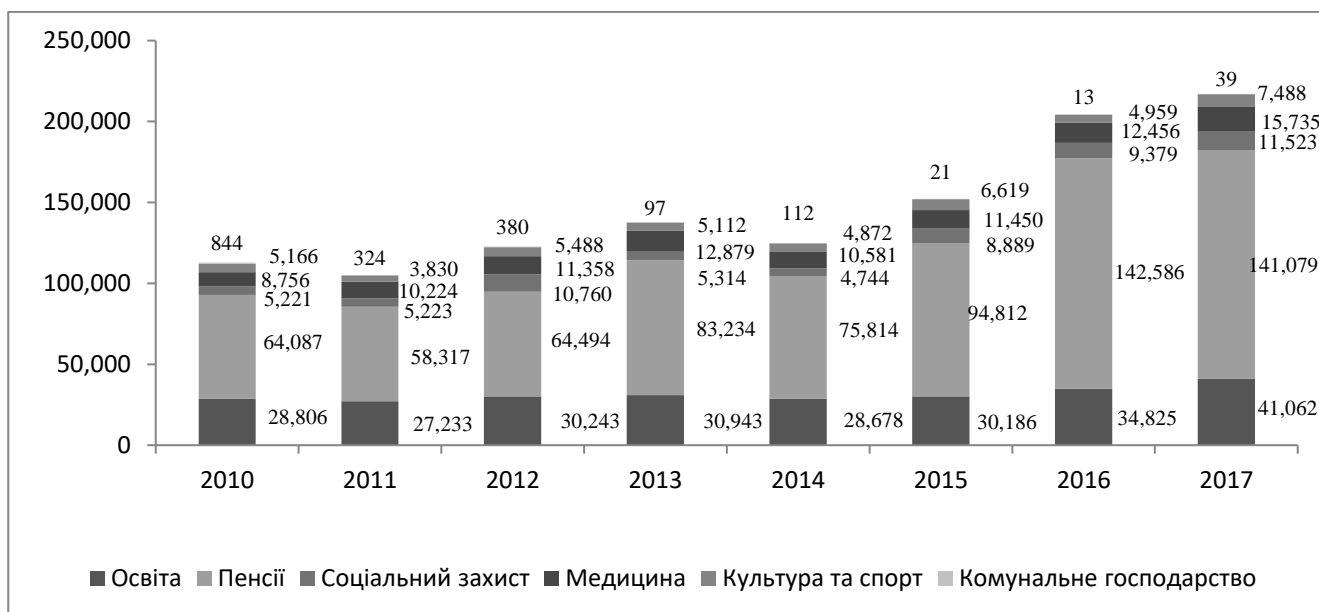

Рис. 4 Напрями бюджетного фінансування соціальної сфери протягом 2010-2017 рр., млн. грн. на державному рівні [6]

Проаналізувавши фінансування соціальної сфери на місцевих та державному рівнях, необхідно зазначити, що за 2010-2017 рр. найбільший обсяг коштів спрямовувався на фінансування освіти, соціальний захист та медицину. Видатки на соціальний захист з місцевих бюджетів в 2017 р. становлять 30% загального обсягу фінансування у порівнянні з 2010 р – 24%, відповідно з державного бюджету – 5% у 2017 р. та 4,6 % у 2010 р. Проте, обсяги державного фінансування не є достатніми для реформування системи

соціального захисту населення. Найменше фінансуються комунальне господарство та культурний розвиток – 5% загального обсягу фінансування у 2010 р. та 3,5 % – 2017 р. з державного бюджету, а також 8% у 2010 р. та 9% у 2017 р. з місцевих бюджетів. Їх обсяг залишається на критичному рівні не зважаючи на всі зусилля влади модернізувати дані структурні елементи (напрями) соціальної сфери.

Розглянемо питому вагу кожного компонента в структурі доходів населення України за 2015-2016 рр., % (рис. 5). Питома вага заробітної плати в структурі доходів населення становила 41,8 %. Доходи у вигляді прибутку та змішаного доходу склали 18,2 %, одержані доходи від власності – 4,1 %, а соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти – 35,9 %.

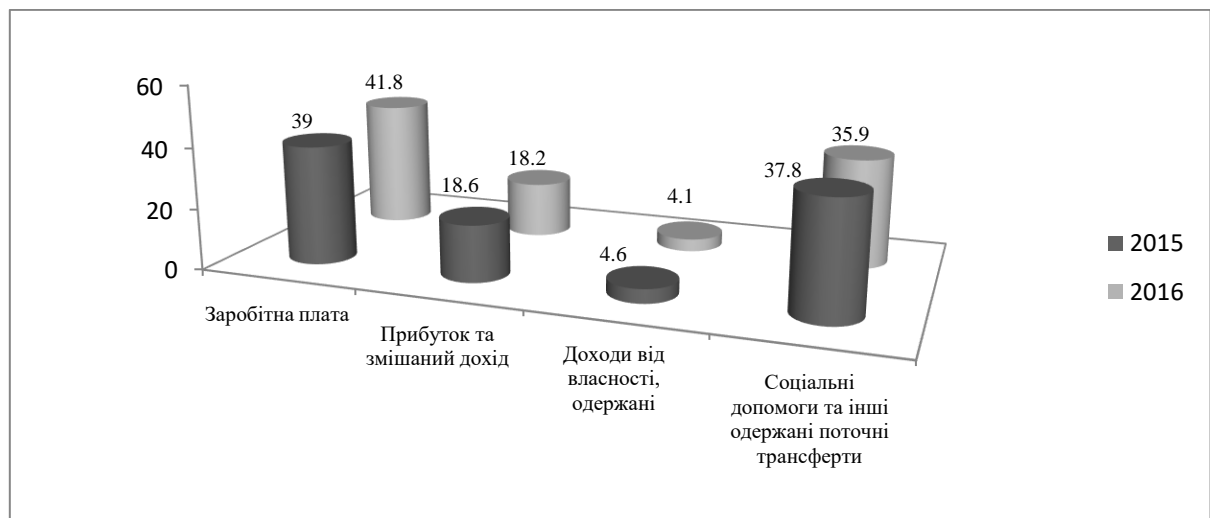

Рис. 5 Структура доходів населення України за 2015-2016 рр., %

Результат аналізу обсягів соціального фінансування свідчить про те що система соціального захисту населення не є ефективною, оскільки не повністю забезпечує потреби окремих мало захищених верств населення, що вимагає їхньої реструктуризації. Найпершим кроком в реформах є зміна базових існуючих параметрів соціальної захищеності населення (рис. 6).

Рис. 6 Параметри соціальної захищеності населення України [8]

Щодо кількості учасників, то станом на 01.01.2017 р. в Україні адресну допомогу отримали 335,7 тис. малозабезпечених сімей з яких 112,3 тис. багатодітних сімей. Продовжуються виплати на кожну дитину в малозабезпеченій сім'ї у розмірі 250 грн. віком до 13 років та 500 грн. – віком до 18 років. Відповідно до поправок Закону “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України” від 06.12.2016 № 1774-VIII” передбачено, що деякі пільги, до яких відносяться надання житлових субсидій, на проїзд та зв'язок, можуть виплачуватися у грошовій формі у розмірах та порядку, встановлених Кабінетом Міністрів України [9]. Допомога на дітей з інвалідністю підвищилася від 173 до 415,65 грн. У 2016 році на забезпечення окремих категорій населення технічними та іншими засобами реабілітації затверджено видатки у сумі 1047,2 млн грн. (рис. 7).

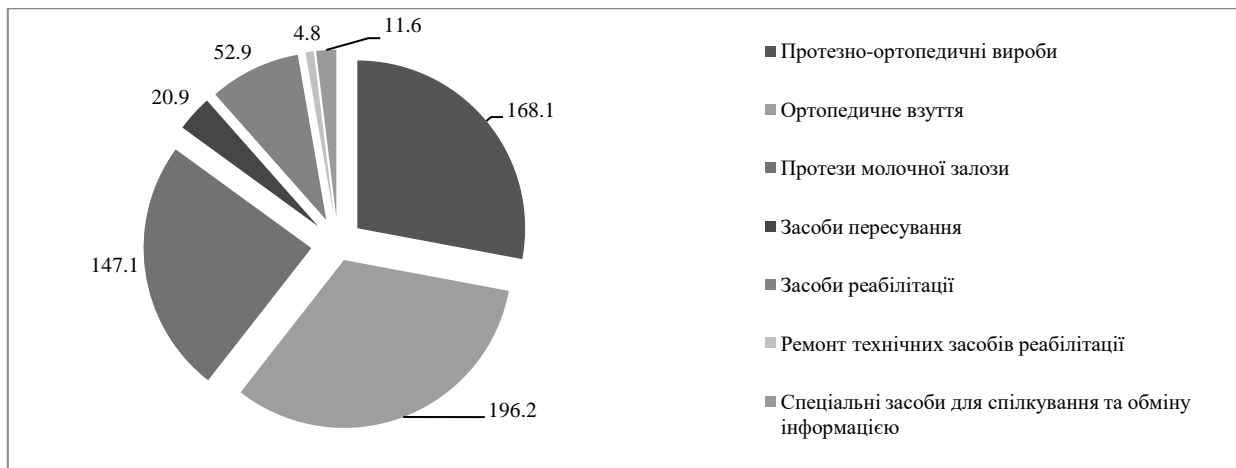

Рис. 7 Кількість виготовлених технічних та інших засобів реабілітації по групах, тис. одиниць

Проте, більшість соціально-незахищених громадян потребують удосконалення програм соціального захисту, з цією метою протягом 2012-2016 рр. проведено ряд законодавчих, територіальних та фінансових реформ. У 2013-2016 роках прийнято та затверджено наказами Мінсоцполітики та зареєстровано в Мін'юсті 19 державних стандартів соціальних послуг, з яких ряд – у 2016 р. (рис. 8).

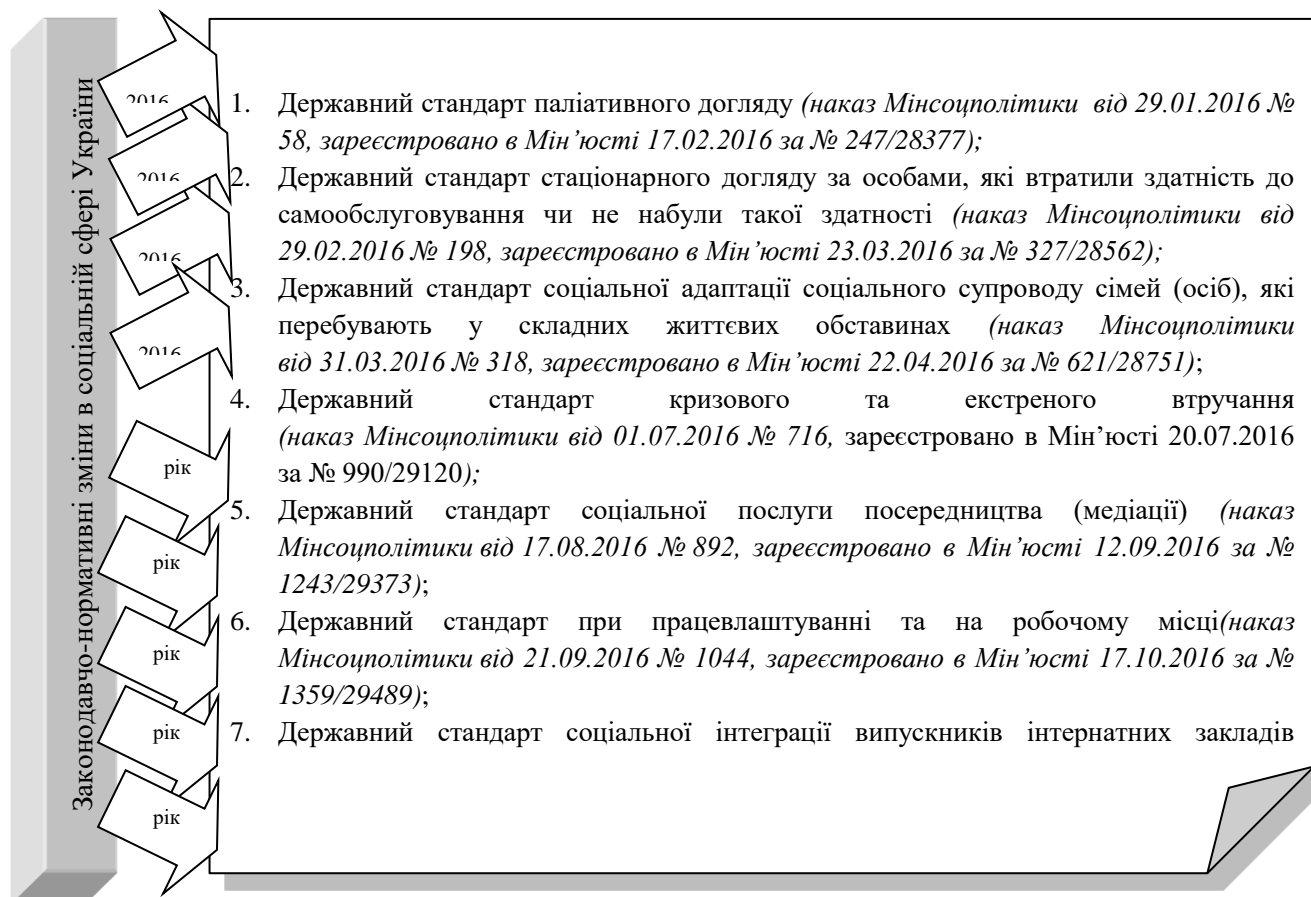

Рис. 8 Стандартизація соціальних послуг в Україні

В Україні проходить децентралізація влади, яка істотно впливає на формування нової системи соціального захисту населення. У процесі об'єднання територіальних громад 2 територіальні центри соціального обслуговування: Закарпатська та Одеська області реорганізовано у відділення соціальної допомоги вдома, 2 територіальні центри об'єднано в один: м. Кам'янець-Подільський Хмельницької області [8]. На даний час соціальні послуги надають більше 1000 закладів (рис. 9).

Рис. 9 Мережа закладів та установ, що надають соціальні послуги

Соціальна сфера потребує подальших реформ у таких напрямках:

1. Децентралізація територіальних громад з концентрацією центрів надання соціальних послуг.
2. Створення нових підходів в організації роботи системи надання соціальних послуг, що надаються окремим верствам населення.
3. Встановлення мінімального базового пакета (рівня) соціальних послуг, що повинен забезпечуватися на рівні територіальної громади.
4. Впровадження адресної соціальної допомоги, яка б забезпечувала базові потреби окремих малозахисених категорій населення.
5. Залучення недержавних організацій з метою посилення конкуренції на ринку надання соціальних послуг.

Висновки. Соціальна сфера посідає чільне місце серед усіх життєво-важливих сфер, які допомагають окремій категорії населення країни досягнути встановлених параметрів якості життя окремих малозахищених верств з метою забезпечення мінімальних рівнів соціального захисту. Уряд країни повинен керуватися принципом, що кожне суспільство є відповідальне за соціальний добробут громадян. Реформа у сфері соціального захисту відбувається поетапно фокусуючись на концепції прав людини щодо гарантування їй мінімального рівня матеріального добробуту на безповоротній основі. Проте, рівень захищеності окремих категорій населення в більшості не досягає мінімально встановлених світовою практикою параметрів. Потребують розробки та впровадження окремі напрями вдосконалення системи надання соціальних допомог в Україні, а саме, створення спеціальних комісій для проведення соціальної роботи та виконання соціальних функцій з метою попередження виникнення складних життєвих обставин в окремих категоріях населення, які перебувають в зоні ризику появи останніх, проведення децентралізації соціальної сфери, створення функціональних комісій для проведення комплексної оцінки потреб окремих категорій малозабезпечених верств населення, а також розроблення соціальних програм надання адресної допомоги.

Список використаних джерел

1. Руженський М. М. Трансформація інститутів соціального захисту населення в транзитивній економіці. дис. на здобуття наукового ступеня д.е.н. К.: 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://kneu.edu.ua/userfiles/d-26.006.01/2016/Ruzhenskyj_diss.PDF
2. Стойка А. Фінансування соціальної сфери: джерела і шляхи диверсифікації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02\(5\)/10savdsd.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02(5)/10savdsd.pdf)

3. Загорський В. Концептуальні засади державної соціальної політики / В. Загорський, Г. Лопушняк // Ефективність державного управління: зб. наук. пр. ЛРІДУ НАДУ / за заг. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2009. Вип. 21. – С. 13-20
4. Пігуль Н., Люта О. Бойко А. Фінансове забезпечення соціальної сфери в Україні. Вісник НБУ, січень 2015 р. С. 30-35
5. Видатки зведеного бюджету України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua> // Державна служба статистики України.
6. Видатки. Ціна держави. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cost.ua/budget/expenditure/>
7. Буздуган Я. Поняття, принципи, форми фінансового забезпечення охорони здоров'я в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/960/>
8. Соціальний звіт за 2016 рр. МСПУ. Київ.: 2017 р. <http://www.msp.gov.ua/timeline/Zviti.html>
9. Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України” від 06.12.2016 № 1774-VIII. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pensia.ua/ua/baza-znan/normativno-zakonodavcha-baza/item/2245-zakon-ukrainy-vid-06-12-2016-1774-viii-pro-vnesennia-zmin-do-deiakykh-zakonodavchykh-aktiv-ukrainy>
10. Стратегія сталого розвитку “Україна – 2020”: указ Президента України від 12 січня 2015 р. №5/2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://medsprava.com.ua>

References

1. Ruzhenskyj M. M. Transformatsiya instytutiv sotsialnoho zakhystu naselennia v tranzytyvniy ekonomitsi. dys. na zdobuttya naukovoho

- stupenya d.e.n. K.: 2016 r. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://kneu.edu.ua/userfiles/d-26.006.01/2016/Ruzhenskyj_diss.PDF
2. Stoika A. Finansuvannya sotsialnoi sfery: dzherela i shlyachy dyversyfikatsii. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02\(5\)/10savdsd.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02(5)/10savdsd.pdf)
 3. Zahorskyi V. Konsteptualni zasady derzhavnoi sotsialnoi polityky / V. Zahorskyi, H. Lopushnyak // efektyvnist derzhavnoho upravlinnya: zb. nauk. pr. LPIDU NADU / za zah. red. chl.-kor. NAN Ukrainy V. S. Zahorskoho, dots. A. V Lipentseva. – Lviv: LPIDU NADU, 2009. Vyp. 21. – S. 13-20
 4. Pihul N., Liuta O. Boiko A. Finansove zabezpechennya sotsialnoi sfery v Ukrainy. Visnyk NBU, sichen 2015 r. S. 30-35
 5. Vydatky zvedenoho byudzhetu Ukrainy. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua> // Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy.
 6. Vydatky. Tsina derzhavy. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://cost.ua/budget/expenditure/>
 7. Bezduhan Ya. Ponyattya, pryntsypy, formy finansovoho zabezpechennya ochorony zdorovya v Ukraini. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.viche.info/journal/960/>
 8. Sotsialnyi zvit za 2016 rr. MSPU. Kyiv.: 2017 r. <http://www.msp.gov.ua/timeline/Zviti.html>
 9. Zakon Ukrainy “Pro vnesennya zmin do deyakych zakonodavchych aktiv Ukrainy” vid 06.12.2016 № 1774-VIII. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://pensia.ua/ua/baza-znan/normativno-zakonodavcha-baza/item/2245-zakon-ukrainy-vid-06-12-2016-1774-viii-pro-vnesennia-zmin-do-deiakykh-zakonodavchykh-aktiv-ukrainy>
 10. Stratehiya staloho rozvytku “Ukraina – 2020”: ukaz Prezedenta Ukrainy vid 12 sichnya 2015 r. №5/2015. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://medsprava.com.ua>